

УДК 94(497.2)"1903/1908":[929Стамболов:329(497.2)12]

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1476201>

Д. В. Миколенко

кандидат історичних наук,

доцент кафедри нової та новітньої історії історичного факультету

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕФАНА СТАМБОЛОВА У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ БОЛГАРІЇ (1903–1908 рр.)

У статті розкривається зміст політичного дискурсу партій Болгарії навколо діяльності Стефана Стамболова упродовж 1903–1908 рр. «Стамболовісти» і їхні опоненти запропонували абсолютно різні інтерпретації внутрішнього і зовнішнього курсу регентства і першого кабінету НЛП. Автор приходить до висновку, що перші застосовували пам'ять про Стамболова задля зміцнення власного престижу і популярності в суспільстві, опозиція ж, навпаки, щоб дискредитувати послідовників державника.

Ключові слова: С. Стамболов, політика пам'яті, Болгарія, Народно-ліберальна партія.

В статье раскрывается содержание политического дискурса партий Болгарии вокруг деятельности Стефана Стамболова на протяжении 1903–1908 гг. «Стамболовисты» и их оппоненты предложили абсолютно разные интерпретации внутреннего и внешнего курса регентства и первого кабинета НЛП. Автор приходит к выводу, что первые использовали память о Стамболове для укрепления собственного престижа и популярности в обществе, оппозиция же, наоборот, чтобы дискредитировать последователей государственного деятеля.

Ключевые слова: С. Стамболов, Болгария, политика памяти, Народно-либеральная партия.

The political legacy of each historical figure who marked the next step in a history of any country, is an important factor that influence a course of political, social, economic and cultural processes. Its study can significantly adjust the established notions about activities of a particular politician, its importance to the state-building processes. The subject of our study is a sophisticated phenomenon and its research requires a number of methodological techniques.

After the death of S. Stambolov his personality didn't become a historical figure that could consolidate society. Due to a tough struggle between the contenders for power the memory of him, that had been abused by all organizations, separated the Bulgarians rather than united them. Afterwards the political discourse certainly had an impact on the formation of the controversial image of S. Stambolov in historiography.

The article reveals the content of political discourse revolved around the activities of Stefan Stambolov during the 1903-1908. It was raised by the parties of Bulgaria. "Stambolovists" and their opponents offered completely different interpretations of internal and external policy of the regency and the first PLP cabinet. The author concludes that the first ones used the memory of Stambolov to enhance their own prestige and popularity in society, the opposition, on the contrary, used it to discredit the followers of the statesman.

Key words: S. Stambolov, Bulgaria, the politics of memory, People's Liberal Party.

Постановка проблеми. Остання третина XIX – початок XX ст. в історії країн Південно-Східної Європи характеризувалася розбудовою в цьому регіоні державнацій, становленням конституціоналізму, модернізацією економіки. У Болгарії, Сербії, Греції, Чорногорії та Румунії політичні процеси відбувалися за своїм сценарієм та визначалися безліччю факторів. Так, боротьба за владу в Болгарському князівстві упродовж 1903–1908 рр. була відзначена наявністю щонайменше п'яти потужних гравців – партій, що претендували на формування кабінету міністрів. Проте в зазначений період лише одна сила незмінно брала участь у створення уряду – Народно-ліберальна «стамболовістська» партія (НЛП). Ця організація сформувалася за часів прем'єрства її засновника – відомого державного діяча Стефана Стамболова, ко-

трий у 1886–1887 рр. виконував обов'язки регента, а у 1887–1894 рр. очільника ради міністрів.

Аналіз актуальних досліджень. Діяльність зазначеного політика і його послідовників доволі добре вивчена в науковій літературі. Так, функціонування урядів НЛН 1903–1908 рр. досліджували болгарські [46], західні [1], радянські [2; 16], російські [9] і українські [19] автори. Проте один, з нашої точки зору, напрочуд важливий фактор, що, безумовно, впливав на політичні процеси в країні, але при цьому не знайшов достатнього висвітлення – це використання владою і опозицією історії задля досягнення конкретних цілей. Стефан Стамболов був серед тих політичних постатей минулого, які на початку XX ст. виявилися заручниками в боротьбі за вплив в основних державних інституціях.

Метою даної роботи є аналіз політики пам'яті про діяльність засновника НЛП як «стамболовістів» так і їхніх опонентів. Задля її вирішення нами застосовувалися такі історичні джерела як преса [5; 35; 43; 48; 59], публічні промови різних політиків [56; 57], архівні матеріали [7; 61], в яких згадувався Стефан Стамболов.

Виклад основного матеріалу. У період перебування при владі «стамболовісти» суттєво зміцнили власні позиції в суспільстві. Вони невпинно поповнювали свої ряди новими членами: протягом 1903–1907 рр. чисельність організації збільшилася на 2 тис. 74 особи [63, с. 53]. Найбільш важливі питання діяльності НЛП вирішувалися особисто тодішнім лідером партії – другом і сподвижником Стамболова – Дімітром Петковим, а також його найближчим оточенням – членами Центрального бюро Н. Генадієвим, П. Гудевим, Л. Паяковим, К. Панайодовим. Задля забезпечення позитивного іміджу партії в суспільстві «стамболовісти» через власну пресу, а також публічні виступи регулярно нагадували про різноманітні досягнення свого засновника у сфері внутрішньої політики, розвитку економіки, а також міжнародних справ [41; 42].

Опозиційні сили намагалися організувати протидію владі. Задля цього вони також застосовували колективну пам'ять про Стамболова. Повернення до влади «стамболовістів» у 1903 р. вони пов'язували з виникненням загрози відновлення тиранії часів регентства і прем'єрства засновника НЛП [52]. Газета «Мір» нагадувала читачам про переслідування, яких зазнавали всі неурядові партії упродовж 1887–1894 рр.: «Якби теперішній уряд міг створити штучні звинувачення, то його опоненти вже давно сиділи б у Чорній Джамії [в'язниця у Софії – Д. М.] або на них чекала страта як за часів Стамболова» [24]. На думку журналістів, «стамболовісти» здобули владу в 1903 р. «лише завдяки тому, що були реабілітовані князем, але це не заважає їм поводитися так як колись – зловживати і здійснювати тиск на опонентів» [21; 22].

Черговим приводом для обговорення діяльності Стамболова на шпальтах преси стала передвиборча кампанія 1903 р., що відзначалася тиском влади на опозиційні

сили [36]. Так, у Старій Загорі місцева адміністрація та поліція, підконтрольні міністрові внутрішніх справ Д. Петкову, завадили проведенню мітингів за участі І. Е. Гешова, А. Малінова і С. Данева. В Оряхово «народняки», «цанковісти» і «каравелісти» змушені були відкликати своїх кандидатів, оскільки їм постійно погрожували фізичною розправою прибічники НЛП [57, с. 257]. У скаргах, що регулярно надходили на адресу тогочасного прем'єр-міністра Р. Петрова, наводилися численні факти порушень законодавства чиновниками й поліцією напередодні голосування, а також підкреслювалося, що співробітники силових і адміністративних органів явно сприяли перемозі «стамболовістів». Звертаючись до голови уряду, політик закликав його вплинути на ситуацію та припинити свавілля, особливо з боку підлеглих міністра внутрішніх справ [62].

Результати парламентських виборів 19 жовтня 1903 р. виявилися цілком передбачуваними. Провладна партія забезпечила собі 132 місця у XIII ЗНЗ, незалежні кандидати – 6, а опозиційні сили разом лише 51 [39, с. 533]. Підбиваючи підсумки голосування, газета демократів зазначала, що, незважаючи на численні порушення, все ж у порівнянні із правлінням Стамболова, кампанія 1903 р. була більш демократичною, адже новий виборчий закон, прийнятий вже після відставки кабінету засновника НЛП, не дозволяв «стамболовістам» чинити беззаконня як упродовж 1886–1894 рр. [47].

Дискурс із приводу зовнішньої політики кабінету «стамболовістів» також відбувався з використанням історії діяльності Стамболова. Його суттєво актуалізувало Іллінденсько-Преображенське повстання*, що розпочалось у липні 1903 року в Македонії і Фракії. Як відомо, кабінет Р. Петрова докладав зусилля задля того, аби перекона-

* Збройний виступ населення Македонії та Східної Фракії, організований Таємною македонсько-одринською революційною організацією (ТМОРО) з метою створення автономних держав у кордонах тогочасної Османської імперії. Повстання в Бітольському і Салонікському вілаєтах розпочалося 20 липня (у день пам'яті святого пророка Іллі), а в Адріанопольському – 6 серпня (на християнське релігійне свято Преображення Господнє), звідси й назва. Подекуди окремі загони не склали зброї до кінця жовтня.

ти Стамбул у непричетності болгарської влади до організації збройного виступу, а великі держави – у необхідності реалізації реформ у європейських вілаєтах Оттоманської імперії.

Опозиція здебільшого скептично поставилася до болгарсько-турецького діалогу. Так, орган Демократичної партії «Пряпорець» зазначав, що свого часу Стамболов домігся від Порти поступок у Македонії шляхом зближення зі Стамбулом. Проте наслідки цих ініціатив засновника НЛП виявилися катастрофічними для Софії, адже насправді Османська імперія розглядала свої поступки лише як тимчасові компроміси. 1903 року, коли вибухнуло повстання, Болгарія поплатилася за свою довірливість [49].

Інший аспект зовнішнього курсу болгарської влади стосувався взаємовідносин між Софією і Санкт-Петербургом. «Цанковісти» звинувачували правлячу партію в тому, що під час свого першого перебування при владі за часів прем'єрства Стамболова послідовно нехтувала розвитком взаємин із Санкт-Петербургом, а за правління кабінету Р. Петрова продовжувала робити ставку на зближення з Австро-Угорщиною [4].

Проте у зазначений період із вуст опозиції лунали й інші думки. Так, представники «тісняків» / комуністів, а також «широкі» й «об'єднані» соціал-демократи з розумінням ставилися до болгарсько-російської конфронтації 1886 року. Організований Стамболовим контрпереворот вони характеризували, як боротьбу князівства за власну національну незалежність проти імперської політики Санкт-Петербурга, а отже виправдовували зовнішній курс тодішнього спікера парламенту і регента [3, с. 79; 58, с. 52].

Обговорення економічної політики уряду «стамболовістів» також проходило з регулярними нагадуваннями про діяльність засновника НЛП. 22 грудня 1903 р. з ініціативи ради міністрів було прийнято «Закону про Болгарський землеробський банк», згідно з яким функціонуючі до цього землеробські каси реорганізовувалися в одну спеціальну інституцію з первинним капіталом у 20 млн 200 тис. левів [11]. За розмі-

рами загальних активів тепер уже Землеробський банк став другою після Народного банку державною фінансовою установою, котра суттєво розширяла можливості для кредитування населення, а відтак заохочувала модернізацію сільськогосподарського виробництва шляхом більш активного застосування техніки й мінеральних добрив. Таку новацію опозиційна Болгарська землеробська народна спілка розцінила як спробу влади втягнути селян у боргову кабалу [14]. «Каравелісти» також критикували «стамболовістів», заявляючи, що починаючи з правління Стамболова, ті сприяли інтересам не селян, а спекулянтів. Прийнявши 1892 року Закон про продаж нерухомого майна, уряд НЛП позбавив сільськогосподарських виробників гарантії проти розорення [54], а теперішня влада лише прискорила процес обезземелення дрібних господарств.

Упродовж усього періоду перебування при владі «стамболовісти» неодноразово вдавалися до залучення зовнішніх державних позик. 31 жовтня 1904 р. і 13 лютого 1907 р. уряд уклав із «Паризько-Нідерландським банком» дві угоди про кредити відповідно у 100 млн золотих левів під 5 % річних та 145 млн під 4,5 % із терміном повернення першого протягом 50, а другого – 60 років. Станом на 1907 р. загальна заборгованість країни складала 400 млн левів [38, с. 341]. Лише незначна частина цієї суми пішла на господарські потреби. Суттєвий відсоток від позичених коштів витрачався на переозброєння болгарської армії, на що із незадоволенням вказували «каравелісти» [51]. Намагаючись приховати істинні цілі запозичення грошей, представники правлячої партії обґрунтовували свої дії необхідністю розвитку інфраструктури Болгарії. Так, Н. Генадієв виправдовував доцільність отримання кредитів намірами розширити мережу залізничних і шосейних шляхів сполучення, а наводячи статистику використання взятих у борг коштів різними урядами, у тому числі й кабінетом С. Стамболова, переконував, що саме «стамболовісти» завжди вирізнялися ефективним їх застосуванням [56, с. 10].

Опозиція ж мала іншу точку зору з цього приводу. «Каравелісти» відзначали, що нарощування бюджетного дефіциту ро-

зпочалося з 1888 року, коли біля державного керма стояв Стамболов, а його послідовники, лише закріпили зазначене [50]. На думку ж «цанковістів» і «народняків», члени НЛП планували витратити позичені гроші на агітаційно-пропагандистську діяльність та фінансування своїх місцевих осередків. Левову ж частку позики, запевняли опоненти, розкрадуть партійні функціонери провладної сили [6; 20]. Підстави для таких категоричних заяв існували, адже на той час у Болгарії так і не було вироблено дієвих механізмів контролю за розподілом запозичених за кордоном коштів, що ставало спокусою для їх нецільового використання представниками тієї чи іншої організації, котра управляла в державі.

У творах лідерів соціалістичного руху Болгарії – Д. Благоєва і Я. Сакизова – колишній прем'єр-міністр поставав як представник буржуазії, яка передусім дбала про особисті інтереси, а вже потім – про державні [3, с. 79]. Ця теза використовувалася задля дискредитації всіх партій буржуазного табору. Разом із тим, визнаючи неможливість побудови соціалізму в країні, яка не пройшла етап розвинутого капіталізму, вони підкреслювали прогресивність заходів Стамболова, спрямованих на модернізацію економіки [58, с. 52].

Ім'я Стамболова фігурувало і у зв'язку з таким явищем, як корупція. У березні 1906 р. на шпальтах газети Народної партії «Мір» [25] були надруковані матеріали, що свідчили про сприяння влітку 1903 р. прем'єр-міністра генерал-майора Р. Петрова, військового міністра генерал-майора М. Савова і голови артилерійського комітету генерал-майора Б. Балабанова порушенням процедур закупівлі боєприпасів під час переозброєння армійських підрозділів, а також про отримання ними за цю послугу хабарів* [23]. Цей випадок набув широкого розголосу в пресі. До критики чинної влади долучилися всі провідні політичні сили [37; 53].

Журналісти опозиційного видання стверджували, що військові інтенданти під керівництвом Б. Балабанова за винагороду

лобіювали інтереси будапештської компанії «Манфред Вайс» у питанні про надання їй права продажу Болгарії декількох мільйонів патронів, проігнорували більш вигідні пропозиції від австрійських зброярень «Келлер» і «Рот». У результаті пріоритет було віддано угорцям. Пояснюючи свій вибір, чиновники воєнного відомства заявляли, що в умовах загрози з боку Османської імперії та в розпал Іллінденсько-Преображенського повстання болгарська армія потребувала швидких поставок боєприпасів, а саме це і гарантувала «Манфред Вайс», на відміну від своїх конкурентів. Згодом вказані аргументи виявилися безпідставними, оскільки компанія своєчасно виконала лише частину своїх зобов'язань. До того ж із листування представника «Манфред Вайс» у Софії І. Кіселова стало відомо про хабарі, які отримали Р. Петров, М. Савов і Б. Балабанов від угорської фірми. З метою конспірації болгарський прем'єр фігурував під ім'ям «Шарль», а військовий міністр – «Жан», тому корупційний скандал увійшов в історію під назвою «афера Шарль – Жан» [10].

Р. Петров зробив спробу відновити свою репутацію, подавши позов до суду проти головного редактора газети «Мір» В. Хрїстова з обвинуваченням його в наклепі. І хоча журналіст отримав покарання у вигляді тюремного ув'язнення, прем'єр-міністр під тиском громадськості й опозиції 22 жовтня 1906 р. все-таки був змушений подати у відставку. Два місяці потому звільнився в запас Б. Балабанов, а ще через чотири так само вчинив і М. Савов [15, с. 103]. Коментуючи наслідки корупційного скандалу, газета «Мір» зазначала: «Інформація про зловживання стала доступною завдяки свободі преси. У період 1887–1894 рр., коли уряд очолював Стамболов, нічного подібного не було, отже представники кабінету міністрів могли чинити так як їм заманеться» [28]. «Стамболовісти», які залишилися при владі, виправдовувалися тим, що корупція завжди була притаманна Болгарії, проте «найбільші її масштаби відмічалися в період правління Народної партії» [56, с. 44].

Згодом між «стамболовістами» і «народняками» розгорнулася справжня інфор-

* Згідно з оприлюдненими даними, прем'єр «заробив» на цій справі 75 тис. левів, військовий міністр – 50 тис., а голова артилерійського комітету – 40 тис.

маційна війна навколо питання про зловживання владою задля особистого збагачення. Перші опублікували інформацію, що після смерті Стамболова майно, яке політик залишив своїм дітям, було розкрадене новою владою [44]. Їхні ж опоненти все спростовували й публікували суми, залишені своїм сім'ям засновником НЛП і його послідовником Д. Петковим. За версією «Мір» статок першого становив 3 млн левів, а другого – 1,5 млн [34].

На початку 1907 р. через активізацію діяльності опозиції із залученням студентської молоді до політичної боротьби уряд Д. Петкова посилив авторитарні методи керівництва системою освіти. 4 січня більш ніж на півроку було призупинено роботу Софійського університету, його викладачів звільнено з посад, а велику кількість студентів заарештовано та або інтерновано до місць проживання, або відправлено в казарми. Свої дії уряд пояснював тим, що заклад перетворився на осередок анархізму. Того ж дня на знак протесту проти таких заходів міністр народної освіти І. Шишманов написав заяву про відставку.

Розмірковуючи над питанням, хто має нести відповідальність за політичну ситуацію в Софійському університеті, газета «Мір» підкреслювала, що заклад було засновано в часи прем'єрства Стамболова, за його правління туди прибули працювати радикально налаштовані особи з Росії, на кшталт М. Драгоманова. Згодом послідовник засновника НЛП І. Шишманов запросив в університет Мілюкова, який також «вирізняється крайніми поглядами». Отже, саме «стамболовісти», з точки зору журналістів, були у повній мірі винними в поширенні анархічних поглядів серед студентів [31].

Університетська криза суттєво похитнула престиж «стамболовістів» у суспільстві, надавши опозиції привід звинувачувати НЛП у байдужості до майбутнього освіти і науки [28], та змусила Фердинанда шукати альтернативні шляхи управління державними справами. Одним із перших актів Демократичної партії, яка прийшла до влади в січні 1908 р., стало повернення на роботу опальних педагогів та поновлення відрахованих студентів у навчальному процесі [60,

с. 215].

26 лютого 1907 р. внаслідок збройного нападу, скоєного звільненим напередодні банківським службовцем, загинув голова уряду Д. Петков. Газета «стамболовістів» одразу ж заявила про політичний характер вбивства, намагаючись аргументувати причетність до його організації представників Народної партії [40]. Свої звинувачення журналісти будували на матеріалах незалежного інформаційного антимоноархічного вісника «Балканська трибуна», редакційний колектив якого тісно співпрацював з «народниками», а незадовго до трагічної події закликав усіх незаконно звільнених чиновників не миритися зі свавіллям чинної влади та підбурював їх захищати свої права. Однак слідство трактувало мотиви А. Петрова як виключно особисті.

«Стамболовісти» вшановували пам'ять про Д. Петкова, так само як і про Стамболова. Одразу після трагічних подій лютого 1907 року була опублікована брошура [45], яка є однією з перших пам'яток історичної політики щодо лідерів НЛП. У ній, окрім біографій двох державників, було представлено кілька історичних документів, пов'язаних із їхньою діяльністю. Стамболов постає в образі очільника народного руху, котрий як у 1876, так і у 1886 рр. стояв на варті національних інтересів, безстрашного Прометей, який боровся проти внутрішній ворогів Болгарії, придушивши бунти у Русе, Сілістрі і Старій Загорі, досяг видатних успіхів у переговорах із султаном про розширення прав болгарського етносу в Македонії. Очевидно через політичні міркування автори брошури воліли не писати про відносини Болгарії та Росії у 1886–1894 р., а також взаємини Стамболова і Фердинанда, заявивши, що політик пав жертвою дипломатичних інтриг. У свою чергу, Д. Петков характеризувався авторами як вірний сподвижник засновника НЛП, його права рука, а також талановитий публіцист, політик, організатор і господарник, котрий, так само як і Стамболов, був завжди готовим на самопожертву заради Болгарії [45, с. 39]. У відповідь газета «Мір» заявила, про «експлуатацію «стамболовістами» смертей своїх лідерів» (спочатку Стамболова, а потім Д. Петкова) для отримання політичних ди-

відендів і дискредитації противників [30], а також підкреслила не політичні мотиви А. Петрова [31].

Вбивство Д. Петкова суттєво вплинуло на подальше функціонування партійної системи країни. Влада скористалася ним для обмеження діяльності опонентів. Як наслідок, опозиційний «Патріотичний блок» призупинив свої активні дії, а згодом розпався. Загибель прем'єр-міністра не минула безслідно і для НЛП – серед «стамболовістів» поглибилися суперечності у зв'язку з необхідністю обрання голови Центрального бюро. 27 лютого на позачергових зборах найближчий соратник попереднього лідера Н. Генадієв заявив права на лідерство в політичній силі. За нього віддала голоси більшість присутніх членів партії. Однак делегати із Пловдива на чолі з І. Андоновим, а також Т. Гатев проголосували проти кандидатури тогочасного міністра торгівлі й землеробства, не визнавши нового керівника організації, оскільки останній, змінивши власні ідейні переконання, поступово почав відходити від усталених «стамболовістських» принципів щодо тісної співпраці з монархом, а також не зумів заручитися підтримкою Фердинада у своєму прагненні отримати посаду прем'єр-міністра. Пам'ятали однопартійці й перші кроки Н. Генадієва в політиці, коли 1891 р. очолюваний ним у Пловдиві редакційний колектив самостійного вісника «Балканска зора» нерідко критикував діяльність уряду С. Стамболова, щоправда, уникаючи нападок особисто на прем'єр-міністра. Не згладжувало спогади навіть його швидке (наступного року) переорієнтування на «стамболовістські» позиції.

Очолити НЛП, Н. Генадієв продовжував сподіватися на прем'єрське крісло. Однак Фердинанд розсудив інакше. Посаду голови Ради міністрів він запропонував більш досвідченому, консервативно налаштованому і передбачуваному Петру Гудеву, який до цього з 17 жовтня 1905 р. по 2 березня 1907 р. виконував обов'язки спікера XIII ЗНЗ. Цей крок князя послабив авторитет новообраного лідера НЛП та ще більше посилив негативні настрої по відношенню до нього у середовищі «стамболовістів». Відцентрові внутріпартійні тен-

денції продовжували прогресувати.

Внутрішніми проблемами «стамболовістів» уміло користувалися їхні опоненти, які не втрачали жодної можливості для дискредитації провладної політичної сили. Так, газета «Мір» 6 липня 1907 р. розмірковувала над питанням, чому представники НЛП не вшанували пам'ять про Стамболова пахидою у зв'язку з черговою річницею від дня його загибелі [33]. На думку журналістів, у засновника НЛП просто не залишилося щирих послідовників. Навіть особи, котрі мають бути зобов'язані диктатору своїми кар'єрами і благополуччям, відвернулися від нього. Такий стан справ «народняки» вважали закономірним, адже Стамболов, на їхню думку, був мстивою і вульгарною особою.

Твердження народняцької преси варто розцінювати як перебільшення і спробу дискредитувати НЛП в очах її прибічників. «Стамболовісти» продовжували використовувати пам'ять про свого засновника в агітаційно-пропагандистських цілях. Так, 1907 р. з нагоди двадцятиріччя діяльності партії було опубліковано ювілейний альбом [63], в якому Стамболов характеризувався як головний ідеолог організації, фундатор її основних принципів і цілей. У біографії державника перераховувалися його численні здобутки та нагадувалося читачам про величезний внесок політика у зміцнення болгарської державності [63, с. 7-8].

За прем'єрства П. Гудева «стамболовісти» регулярно давали опозиції приводи для повернення до теми авторитарних методів реалізації влади. Вони збільшили фінансування Міністерства внутрішніх справ із 3 млн 200 тис. левів у 1903 р. до 4 млн у 1907 р., а також суттєво розширили штат цього силового відомства. Голова уряду ініціював прийняття «Законопроекту про надбюджетний кредит у 300 тис. задля організації поліції громадської безпеки» [12], на основі якого в листопаді депутати XIII ЗНЗ ухвалили «Закон про столичну поліцію». Нормативний акт офіційно регламентував створення нової структури під назвою «Громадська безпека» – таємної поліції з функціями політичного розшуку в складі одного із трьох відділів Канцелярії софійського градоначальника [13]. Опози-

ція з великою недовірою спостерігала за цими нововведеннями, відзначаючи, що свого часу Стамболов використовував поліцію для розправи над опонентами [52].

Згодом опозиції отримала чергову можливість для критики уряду «стамболовістів». 30 листопада 1907 р. на території Болгарії було вбито двох представників македонського національно визвольного руху – Б. Сарафова та І. Гарванова. «Мір» відразу ж звинуватив у організації цих злочинів кабінет П. Гудева. «Принципи покійного Стамболова продовжили своє життя у політиці Д. Петкова, а також у практиках нинішнього прем'єра, – писала газета, – як і засновник НЛП, його послідовники вважають, що топтати закони, порушувати конституцію, знищувати без суду і слідства є найвищим благом для народу» [26]. Далі видання «народняків» заявило, що порівнювати загибель Стамболова з Сарафовим і Гарвановим не має жодного сенсу, адже вбивці македонський революціонерів, на відміну від організаторів теракту проти засновника НЛП, не варті співчуття і розуміння [29].

Регулярне використання пам'яті про Стамболова задля дискредитації НЛП змусило прибічників політики колишнього регента і прем'єра вживати контрзаходи. Уже після відставки кабінету П. Гудева, яка відбулася 16 січня 1908 року і ознаменувала собою завершення майже п'ятирічного правління Народно-ліберальної партії, відомий болгарський етнограф, історик і громадський діяч Дімітр Марінов у спеціальному двотомнику опублікував детальну політичну біографію Стефана Стамболова [17; 18]. Свого часу автор підтримав контрпереворот 1886 р., а згодом із великою симпатією ставився до зовнішньої і внутрішньої політики, яку проводило регентство і перший кабінет «стамболовістів». Саме за часів правління уряду Стамболова кар'єра Д. Марінова пішла вгору. Спочатку він перебував на посаді чиновника ломської окружної адміністрації, а згодом – директора столичної жіночої гімназії і Народної бібліотеки. Після відставки кабінету НЛП у 1894 р. Марінова було звільнено зі служби. Він зосередив увагу на науковій діяльності й музейній справі.

Дослідження Д. Марінова легко за підозрити в необ'єктивності. Його неприхована симпатія до політики С. Стамболова заздалегідь визначила оціночні підходи автора. Проте використання історичних джерел різного походження дозволило автору детально висвітлити біографію колишнього регента і прем'єр-міністра. Дослідник протиставляє запеклу міжпартійну боротьбу за владу початку ХХ ст. і внутрішню ситуацію в країні часів правління Стамболова, відзначаючи, що політикові вдалося «зачарувати увесь народ і об'єднати навколо себе всіх болгарських патріотів» [17; с. 5]. Автор характеризує зовнішній курс уряду «стамболовістів», підкреслюючи, що тогочасний лідер НЛП «втілював у життя болгарську ідею, яка, на думку дослідника, зводилася до об'єднання всієї нації під дахом єдиної держави». Він детально розповів про успіхи С. Стамболова у розв'язанні македонсько-одринського питання: відкриття нових болгаромовних шкіл на території європейських віластів Османської імперії, а також приєднання кількох епархій Македонії до Екзархату. Автор охарактеризував ці здобутки як справжню перемогу болгарської справи. Значну увагу Д. Марінов приділяє проблемі взаємин між Софією та Санкт-Петербургом у період правління уряду «стамболовістів» [17, с. 121]. На думку публіциста, С. Стамболов відстоював право держави на самостійний розвиток, і ціна, яку він при цьому заплатив – розрив дипломатичних відносин із Росією у 1886 р., – цілком виправдала себе.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, НЛП і її опоненти намагалися закріпити у свідомості громадян дві абсолютно взаємовиключні версії діяльності Стефана Стамболова. Правляча партія робила це заради зміцнення власного престижу й популярності в суспільстві, опозиція ж, навпаки, щоб дискредитувати «стамболовістів». Політика пам'яті про діяльність засновника НЛП залишалася інструментом боротьби за владу різних партій і не була взятою на озброєння державними інституціями. Вона включала в себе публікацію статей, брошур, а також першу спробу створення справжнього історичного твору, автором якого став Дімітр Марінов.

Незважаючи на те, що упродовж 1903–1908 рр. «стамболовісти» були провладною силою, їхня політика пам'яті про діяльність Стаболова не стала державною. Збори з нагоди річниці нагородження або смерті засновника НЛП не мали масового характеру і обмежувалися нечисленними заходами, на кшталт панахид, відвідин місця поховання політика на Софійському цвинтарі, в яких брали участь члени сім'ї, а

також найближчі друзі і сподвижники колишнього регента та прем'єр-міністра. Основні болгарські свята – День визволення Болгарії від османського панування (19 лютого), День хоробрості та свято Болгарської армії (23 квітня), День болгарської просвіти, культури і слов'янської писемності (11 травня) не пов'язувалися з пам'яттю про Стаболова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Chary F. V. *The History of Bulgaria. Greenwood Histories of the Modern Nations* / F. V. Chary. – Santa Barbara, 2011. – 211 p.
2. Бирман М. К вопросу о некоторых тенденциях становления и развития болгарского буржуазного государства / М. Бирман, Т. Маковецкая // *Балканы в конце XIX – начале XX века: Очерки становления национальных государств и политической структуры в Юго-Восточной Европе.* – Москва: Наука, 1991. – С. 288-330.
3. Благоев Д. Принос към историята на социализма в България / Д. Благоев. – София, 1906. – С. 79.
4. България. – 1903. – 10 ноември.
5. България. – 1903–1908.
6. България. – 1904. – 10 август.
7. *Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий».* – Ф. 11 «Драган Цанков». – Оп. 1.
8. Генадиев Н. Речь произнесена при дебате по отговора на Тронното слово на 3 ноемврий 1906 г. IV редовна сесия на XIII Обикновено Народно събрание / Н. Генадиев. – София: Държавна Печатница, 1906. – С. 44.
9. Гришина Р. Лики модернизации в Болгарии (бег трусцой по пересеченной местности) / Р. Гришина. – Москва : Институт славяноведения РАН, 2008. – 256 с.
10. Гърдев Б. Аферата «Шарл-Жан» и досега е пример за брилянтна корупционна схема / Б. Гърдев. – URL: http://bolgari.net/aferata_“sharl_zhan_i_dosega_e_primer_zh_briliantna_korupcionn_a_sxema-el-867.html
11. Държавен вестник. – 1903. – 31 декември.
12. Държавен вестник. – 1907. – 29 март.
13. Държавен вестник. – 1907. – 4 януари.
14. Земедельско знаме. – 1904. – 23 февруари.
15. *История на българите: От Освобождението (1878) до края на Студената война (1989)* / Отг. ред. Г. Марков. – София : Знание, 2009. – Т. 3. – 736 с.
16. Маковецкая Т. Буржуазный парламентаризм в Болгарии : становление и развитие (от освобождения страны от османского ига до её вступления в первую мировую войну) / Т. Маковецкая // *История и культура Болгарии.* – Москва: Наука, 1981. – С. 214-232.
17. Маринов Д. Стефан Стамболов и новейшата ни история (Летописни спомени и очерци) / Д. Маринов. – София : Български писател, 1992. – Ч. 2. – 473 с.
18. Маринов Д. Стефан Стамболов и навейшата ни история (Летописни спомени и очерци) / Д. Маринов. – София : Български писател, 1992. – Ч. 1. – 354 с.
19. Миколенко Д. В. *Правоцентристські партії у системі влади Князівства Болгарії (кінець XIX – початок XX ст.)* / Д. В. Миколенко. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – 148 с.
20. Мир. – 1904. – 19 август.
21. Мир. – 1906. – 1 януари.
22. Мир. – 1906. – 12 януари.
23. Мир. – 1906. – 20 март.
24. Мир. – 1906. – 5 февруари.
25. Мир. – 1906. – 8, 10, 11, 12 март.
26. Мир. – 1907. – 1 декември.
27. Мир. – 1907. – 15 юли.
28. Мир. – 1907. – 19 август.
29. Мир. – 1907. – 2 декември.
30. Мир. – 1907. – 20 юли.
31. Мир. – 1907. – 24 август.
32. Мир. – 1907. – 24 юли.
33. Мир. – 1907. – 6 юли.
34. Мир. – 1907. – 8 ноември.
35. Мир. – 1903–1908.
36. Народни права. – 1904. – 4 март.
37. Народни права. – 1906. – 9, 11 март.
38. Натан Ж. *История экономического развития Болгарии* / Ж. Натан. – Москва : Изд-во иностранной литературы, 1961. – 499 с.
39. Николова В. *Между консерватизма и либерализма: Народната партия, 1894–1920 г.* / В. Николова. – София: Витал, 2004. – 536 с.
40. Нов век. – 1902. – 18 март.
41. Нов век. – 1903. – 15 септември.
42. Нов век. – 1903. – 20 август.
43. Нов век. – 1903–1908.
44. Нов век. – 1907. – 6 ноември.
45. *Политическите убийства на Ст. Н. Стамболов и Д. Петков или двете позорни дати в България – 03. 07. 1895 и 26. 02. 1907.* – София: Балканъ, 1907. – 64 с.
46. Попов Ж. *Народнолибералната (стамболовистка) партия в България, 1903–1920* / Ж. Попов. – София: Наука и изкуство, 1986. – 200 с.
47. Пряпорец. – 1903. – 25 октомври.
48. Пряпорец. – 1903–1908.
49. Пряпорец. – 1904. – 18 декември.

50. *Пряпорец*. – 1904. – 28 септември.
51. *Пряпорец*. – 1904. – 30 септември.
52. *Пряпорец*. – 1904. – 8 юли.
53. *Пряпорец*. – 1906. – 10 март.
54. *Пряпорец*. – 1907. – 29 ноември.
55. *Речь която д-р Н. Геннадиев щеше да произнесе на 27 април 1908 г. в гр. Варна*. – София: Т. Пеев, 1908. – 32 с.
56. *Речь произнесена от г. Министра Д-ра Н. Геннадиев по отговора на тронното слово (V редовна сесия XIII-го обикновено Народно събрание)*. – София: Вечерна Поща, 1907. – 48 с.
57. *Саздов Д. Демократическата партия в България (1887–1908) / Д. Саздов*. – София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски», 2001. – 355 с.
58. *Сакъзов Я. Поглед върху новата история на България и мястото на българите социалисти/ Я. Сакъзов*. – София: Либер. клуб, 1906. – 68 с.
59. *Свободно слово*. – 1903–1908.
60. *Стателова Е. История на нова България: 1878–1944 / Е. Стателова, С. Грънчаров*. – София: Анупис, 1999. – Т. 3. – 648 с.
61. *Централен държавен архив на Република България*. – Ф. 140 к «Геннадиев, Павел». – Оп. 1.
62. *Централен държавен архив на Република България*. – Ф. 52 к «Петров, Рачо». – Оп. 1. – А. е. 104. – Л. 1-2.
63. *Юбилеен албум на Народнолибералната партия 1887–1907*. – София: Ангел Б. Петров, 1907. – 110 с.

Mykolenko D. The activity of Stefan Stambolov in the political discourse of Bulgaria (1903–1908)

REFERENCES

1. *Bulgaria – Bulgaria*. (1903). 10 noemvri. [In Bulgarian].
2. *Bulgaria – Bulgaria*. (1903–1908). [In Bulgarian].
3. *Bulgaria – Bulgaria*. (1904). 10 avgust. [In Bulgarian].
4. BIRMAN, M., MAKOVETSKAYA, T. (1991). *K voprosu o nekotorykh tendentsiyah stanovleniya i razvitiya bolgarskogo burzhuaznogo gosudarstva – To the question of certain tendencies in the formation and development of the Bulgarian bourgeois state. Balkani v kontse XIX – nachale XX veka: Ocherki stanovleniya natsionalnykh gosudarstv i politicheskoy struktury v Yugo-Vostochnoy Evrope – Balkans in the late XIX - early XX century: Essays on the formation of national states and political structure in South-Eastern Europe*. Moskva: Nauka, s. 288-330. [In Russian].
5. BLAGOEV, D. (1906). *Prinos kam istoriyata na sotsializma v Bulgaria – Contribution to the history of socialism in Bulgaria*. Sofia, s. 79. [In Bulgarian].
6. CHARY, F. B. (2011) *The History of Bulgaria. Greenwood Histories of the Modern Nations*. Santa Barbara. [In English].
7. *Darzhaven vestnik – The State Gazette*. (1903). 31 dekemvri. [In Bulgarian].
8. *Darzhaven vestnik – The State Gazette*. (1907). 29 mart. [In Bulgarian].
9. *Darzhaven vestnik – The State Gazette*. (1907). 4 yanuari. [In Bulgarian].
10. *Dragan Tsankov – Dragan Tsankov*. F. 11. O. 1. Balgarski istoricheski arhiv pri Natsionalna biblioteka «Sv. Sv. Kiril i Metodiy» – Bulgarian Historical Archive at the National Library «St. St. Kiril i Metodiy». Bulgaria. [In Bulgarian].
11. GARDEV, B. *Aferata «Sharl-Zhan» i dosega e primer za briliantna korupsionna shema – Affair «Jean-Charles» and so far is an example of brilliant corruption scheme*. http://bolgari.net/aferata_“sharl_zhan_i_dosega_e_primer_za_briliantna_korupsionna_sxema-el-867.html
12. GENADIEV, N. (1906). *Recha proiznesena pri debatite po otgovora na Tronnото slovo na 3 noemvriy 1906 g. IV redovna sesia na XIII Obiknoveno Narodno sabranie – Speech delivered at the debate in reply to the throne speech 3 The November 1906 IV regular session of the XIII Ordinary National Assembly*. Sofia: Darzhavna Pechatnitsa, s. 44. [In Bulgarian].
13. GRISHINA, R. P. (2008). *Liki modernizatsii v Bolgarii (beg trustsoy po peresechonnoy mestnosti) – Images of modernization in Bulgaria (jogging cross country)*. Moskva: Institute for Slavic Studies of RAS. [In Russian].
14. MAKOVETSKAYA, T. (1981). *Burzhuazniy parlamentarizm v Bolgarii: stanovlenie i razvitie (ot osvobozhdeniya strany ot osmanskogo iga do eyo vstupleniya v pervuyu mirovuyu voynu) – Bourgeois parliamentarianism in Bulgaria: formation and development (from the liberation of the country from the Ottoman yoke to its entry into the First World War)*. Istoriya i kultura Bolgarii – History and culture of Bulgaria. Moskva: Nauka, s. 214-232. [In Russian].
15. MARINOV, D. (1992). *Stefan Stambolov i noveyshata ni istoria (Letopisni spomeni i ochertsi) – Stefan Stambolov and Modern history (chronicle memories and essays)*. Sofia: Balgarski pisatel. Ch. 2. [In Bulgarian].
16. MARINOV, D. (1992). *Stefan Stambolov i noveyshata ni istoria (Letopisni spomeni i ochertsi) – Stefan Stambolov and Modern history (chronicle memories and essays)*. Sofia: Balgarski pisatel. Ch. 2. [In Bulgarian].
17. MARKOV, G. (2009). *Istoria na balgarite: Ot Osvozhdenieto (1878) do kraya na Studenata vojna (1989) – History of the Bulgarians: From Liberation (1878) until the end of the Cold War (1989)*. Sofia: Znanie. T. 3. [In Bulgarian].
18. *Mir – The World*. (1903–1908). [In Bulgarian].
19. *Mir – The World*. (1904). 19 avgust. [In Bulgarian].
20. *Mir – The World*. (1906). 1 yanuari. [In Bulgarian].
21. *Mir – The World*. (1906). 12 yanuari. [In Bulgarian].
22. *Mir – The World*. (1906). 20 mart. [In Bulgarian].
23. *Mir – The World*. (1906). 5 fevruari. [In Bulgarian].
24. *Mir – The World*. (1906). 8, 10, 11, 12 mart. [In Bulgarian].
25. *Mir – The World*. (1907). 15 yuli. [In Bulgarian].
26. *Mir – The World*. (1907). 19 avgust. [In Bulgarian].

27. Mir – The World. (1907). 1 dekemvri. [In Bulgarian].
28. Mir – The World. (1907). 2dekemvri. [In Bulgarian].
29. Mir – The World. (1907). 20yuli. [In Bulgarian].
30. Mir – The World. (1907). 24 avgust. [In Bulgarian].
31. Mir – The World. (1907). 24yuli. [In Bulgarian].
32. Mir – The World. (1907). 6 yuli. [In Bulgarian].
33. Mir – The World. (1907). 8noemvri. [In Bulgarian].
34. MYKOLENKO, D. V. (2008) *Pravocentrystski partiyi u systemi vlady Knyazivstva Bolgariyi (kinecz XIX– pochatok XX st.) – The center-right party in the power system of the Principality of Bulgaria (end XIX –beginning of the twentieth century)*.Kharkiv: XNU imeni V. N. Karazina. [In Ukrainian].
35. Narodni prava – The People's rights. (1904). 4 mart.[In Bulgarian].
36. Narodni prava – The People's rights. (1906). 9, 11 mart [In Bulgarian].
37. NATAN, Zh. (1961).*Istorija jekonomicheskogo razvitiya Bolgarii – History of economic development in Bulgaria*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury. [In Russian]
38. NIKOLOVA, V. (2004). *Mezhdru konservatizma i liberalizma: Narodnata partia, 1894–1920 g. – Between conservatism and liberalism: the People's Party, 1894–1920*. Sofia: Vital. [In Bulgarian].
39. Nov vek – The New Century.(1902). 18 mart. [In Bulgarian].
40. Nov vek – The New Century. (1903). 15 septemvri. [In Bulgarian].
41. Nov vek – The New Century. (1903). 20avgust. [In Bulgarian].
42. Nov vek – The New Century. (1903–1908). [In Bulgarian].
43. Nov vek – The New Century. (1907). 6noemvri. [In Bulgarian].
44. Pavel Genadiev – PavelGenadiev. F. 140 k. O. 1. Tsentralen darzhaven arhiv na Respublika Bulgaria – Central State Archive of the Republic of Bulgaria.Bulgaria. [In Bulgarian].
45. Politicheskite ubiystva na St. N. Stambolov i D. Petkov ili dve pozorni dati v Bulgaria – 03. 07. 1895 i 26. 02. 1907 – Politicheskije killings St. N. Stambolov and D. Petkov lewd or two dates in Bulgaria – 03. 07. 1895, 26. 02. 1907.Sofia: Balkana, 1907. [In Bulgarian].
46. POPOV, Zh. (1986) *Narodno-liberalnata (stambolovistkata) partia v Bulgaria 1903–1920 – The Popular Liberal (stambolovist) party in Bulgaria, 1903–1920*. Sofia: Nauka i izkustvo. [In Bulgarian].
47. Pryaporets – The Flag. (1903). 25 oktomvri. [In Bulgarian].
48. Pryaporets – The Flag. (1903–1908). [In Bulgarian].
49. Pryaporets – The Flag. (1904). 18 dekemvri. [In Bulgarian].
50. Pryaporets – The Flag. (1904). 28 septemvri. [In Bulgarian].
51. Pryaporets – The Flag. (1904). 30 septemvri. [In Bulgarian].
52. Pryaporets – The Flag. (1904). 8 yuli. [In Bulgarian].
53. Pryaporets – The Flag. (1906). 10mart. [In Bulgarian].
54. Pryaporets – The Flag. (1907). 29noemvri. [In Bulgarian].
55. Racho Petrov – Racho Petrov. F. 52 k. O. 1. A. e. 104. L. 1-2. Tsentralen darzhaven arhiv na Respublika Bulgaria – Central State Archive of the Republic of Bulgaria. Bulgaria. [In Bulgarian].
56. Recha koyata d-r N. Genadiev sheshe do proiznese na 27 april 1908 g. v gr. Varna – Speech by Dr. N. Genadiev going to rule on April 27, 1908 in the city. Varna. (1908). Sofia: T. Peev. [In Bulgarian].
57. Rechy proiznesena ot g. Ministra D-ra N. Genadiev po otgovora na tronnoto slovo (V redovna sesia HIII-go obiknoveno Narodno sabranie) – Speech delivered by the Ministers Dr. N. Second Genadiev in response to the throne speech (V regular session XIII-it usually National Assembly).(1907). Sofia: Vecherna Poshta. [In Bulgarian].
58. SAKAZOV, Ya. (1906). *Pogled varhu novata istoria na Bulgaria i myastoto na balgarite sotsialisti – Look at the recent history of Bulgaria and Bulgaria's place Socialists*. Sofia: Liber. klub, 1906. [In Bulgarian].
59. SAZDOV,D. *Democratic Party in Bulgaria (1887–1908) – Democratic Party in Bulgaria*. Sofia: «St. Kliment Ohridski», 2001.[In Bulgarian].
60. STATELOVA, E. (1999). *Istoria na nova Bulgaria: 1878–1944 – HistoryofNewBulgaria*. Sofia: Anubis, 1999. T. 3. [In Bulgarian].
61. Svobodno slovo – The Free speech. (1903–1908).[In Bulgarian].
62. Yubileen album na Narodnoliberalnata partia 1887–1907 – Anniversary album of the Popular Party from 1887 to 1907. (1907). Sofia: Angel B. Petrov.[In Bulgarian].
63. Zemedelsko zname – Farming flag.(1904). 23 fevruari.[In Bulgarian].